

Мокін І. С.,

асистент кафедри історії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»

НЕГАТИВНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО ЖИТТЯ ДОБИ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РР. В УКРАЇНІ

Анотація. Досліджено особливості вчинення та розслідування правопорушень під час революції 1917–1921 рр. Проаналізовано справу полуботківців, компетенцію гетьманської та окупаційної австро-німецької юстиції.

Ключові слова: справа полуботківців, дезертирство, злочини проти особи та власності, революція і контрреволюція.

Постановка проблеми. Українське суспільство та його державні та правові інститути перебувають у стані переходу від посттоталітаризму до демократії з ринковою економікою та правовладдям. Обгрунтованими є паралелі між Революцією гідності та Війною за незалежність 2013–2014 рр. і політико-правовою ситуацією в Україні 1917–1921 рр. Задля запобігання повтору негативного результату столітньої давнини слід мати адекватний аналіз історичних подій.

Революційні події 1917–1921 рр. з позицій історії держави та права досліджено в працях О.Л. Копиленка, О.М. Мироненка, О.В. Тимошука, Ж.В. Дзейко, Б.Й. Тищика, Ю.В. Вовка, О.О. Волошка, В.В. Землянської, В.М. Єрмолаєва, Н.В. Єфремової, І.М. Заріцької, А.Ю. Іванової, А.В. Макаручука, Т.О. Подковенко. У більшості з них йдеться про спроби розбудови національної держави та формування власної правової системи, зокрема її серцевини – системи права. Проте такий важливий аспект, як правове життя, тобто правова поведінка в усіх її проявах (правомірна, протиправна, зловживаюча, об'єктивно протиправна), яка керована або передбачена правовим регулюванням у його нормативному та індивідуальному варіантах, залишається на узбіччі історико-правової науки.

Метою статті є виявлення особливостей негативних проявів правового життя за часи революції, а саме: правопорушності та реагування на неї публічної влади держав та державних утворень, які існували на території України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Революційний процес, відповідно до теорії П.О. Сорокіна, переживає три стадії: «увертюра» або «свято святої свободи», коли руйнуються всі закони й моральні норми, «кульмінація», «торнадо» або диктатура, період революційного терору, коли знищуються представники старої еліти та «повернення до норми». Остання стадія може супроводжуватися контрреволюцією або реставрацією [1, с. 268–270].

Як зазначав Р. Мертон, революція відмітна тимчасовою ненормальністю поведінки нормальних людей [2, с. 120–121]. Не випадково серед більшовиків й анархістів було значне число кримінальників, а схильність до девіантної поведінки так чи інакше проявляли усі учасники усіх революційних таборів. Революція скасовує або принаймні змінює розуміння таких суспільних устоїв як мораль, закон, власність. Тому режим законності під час революції підтримувався складно будь-якій силі, що перебуває при владі.

Відповідно контрреволюція чи реставрація не тільки намагаються повернути дореволюційний режим, але й від-

новити мораль, закон, власність, притому діючи, як правило, суворими методами, які сам по собі ставлять під сумнів законність. Спостерігається три стадії революційного процесу в Україні 1917–1918 рр.: 1) «Свято свободи» – період перебування при владі Тимчасового уряду та Української Центральної Ради; 2) «Торнадо» – червоний терор в Україні з приходом більшовиків; 3. Контрреволюція і реставрація – період Української Держави, тобто, гетьманства П.П. Скоропадського.

Відзначимо, що протягом 1919–1921 рр. ці три стадії ще раз повторилися з іншими політичними акторами та на завершення мали принципово інший, ніж у випадку режиму П.П. Скоропадського, результат, а саме: установлення жорстокої партійної диктатури з яскраво вираженим окупаційним щодо України забарвленням.

У цій статті ми зробимо спробу показати найбільш характерні приклади протиправної поведінки та реакцію влади на них протягом зазначених трьох стадій революційного процесу, а саме: справу полуботківців (літо 1917 р.), червоний терор у Києві (лютий 1918 р.), відновлення правопорядку (весна – літо 1918 р.).

Війна, що затягнулася, та Лютнева революція своїми наслідками мали розкладання армії. Відзначалося зростання дезертирства, викликане як більшовизацією війська та антивоєнною пропагандою, так і елементарною втомою від війни та «святом революції». Член Українського Генерального Військового Комітету поручик П.В. Скрипчинський згадував: «Поступово створювалася така атмосфера, у якій будь-який патріотичний заклик викликав лайку та докори в зраді революції. <...> Армія стала об'єктом різних експериментів, починаючи з теорій про права людини і громадянина і закінчуючи народною міліцією» [3, арк. 24].

Дезертирство супроводжувалося грабежами та насильством над цивільним населенням у тилу. Д.І. Дорошенко зазначав, що в прифронтовій смузі були масові випадки насильства над місцевим населенням, грабежі та реквізиції, алкоголізм і непокоя офіцерам, які іноді навіть ховалися від солдатів [4, с. 185–190, 195–199]. Проте саме правопорушники нерідко ставали на бік революції. Не дивно, що й Перший український полк імені Богдана Хмельницького був сформований із солдат, які відмовилися відправлятися на фронт: з 10 тис. осіб, зібраних на розподільному пункті до полку записалося 3,5 тис., а коли в липні 1917 р. штаб Київського військового округу змусив полк відправитися на фронт, то доїхало тільки 500 чоловік [3, арк. 52–54].

Одним із резонансних злочинів улітку 1917 р. в Києві був виступ полку імені Павла Полуботка. Подія знайшла своє відображення в радянській і сучасній українській історичній літературі, однак усе ще не оцінювалося з правової точки зору. Радянський дослідник О.М. Знаменський під час вивчення цього питання звертався до слідчої справи «полуботківців», однак унаслідок марксистсько-ленінська методології помилково визначив виступ полуботківців як «офі-

церський путч» і «заколот буржуазних націоналістів», щоб зірвати «виступ революційних робітників» [5, с. 168–169]. Сучасними істориками події 4–7 липня 1917 р. характеризується як повстання проти II Універсалу Центральної Ради, тобто фактично за незалежність України [6, с. 101–102; 7, с. 305; 8, с. 141].

Однак звернення до історико-правового методу аналізу подій переконує, що необхідно враховувати обставини формування полку «полуботківців». Насамперед це означає звернення до матеріалів кримінальної справи № 1688 «Про бунт дезертирів, іменованих українським полком ім. Полуботка», що зберігається у Ф. 1759 «Штаб Київського військового округу» Російського державного військово-історичного архіву [9]. Матеріали справи свідчать, що полк сформувався стихійно зі спійманих уздовж залізниці дезертирів і зосереджених у розподільному пункті Грушки, числом близько 5 тис. чоловік, причому серед них були колишні кримінальники та навіть жандарми. Солдати оголосили себе полком імені Полуботка, сподіваючись на те, що на фронт вони не потраплять [10, с. 386]. Слід визнати, що проект резолюції про формування полку імені Полуботка обговорювалося на II Військовому з'їзді, але рішення так і не було ухвалено [3, арк. 70–71]. Ще до свого виступу полуботківці займалися мародерством і грабежами на станції Грушки, зокрема, зламували вагони з військовим майном [9, арк. 17–18].

5 липня 1917 р. полуботківці захопили зброю в казармах інших військових частин [11, с. 1–2; 9, арк. 1]. У Києві до них приєдналися 1-й запасний український полк та автомобільний парк (більшовизовані) [12, с. 76], 2 роти полку імені Богдана Хмельницького посланих штабом округу, щоб перепинити шлях заколотникам [9, арк. 13]. Полуботківці заарештували начальника київської міліції поручика Лепарського, пограбували квартиру командуючого Київським округом полковника К.М. Оберучева, у якій солдати з'їли всі запаси варення, а також продовольчі магазини. Одним із головних гасел бунтівників було «Дайте хліба! Ми голодні!». Вказувалося також на те, що змовники склали зброю в обмін на обіцянку видати їм продовольство [9, арк. 46].

Слід відмітити, що реагування на виступ полуботківців було погоджено між урядовими органами та представниками Української Центральної Ради, які загалом не дуже охоче взаємодіяли в інших ситуаціях [13]. Заколот був в основному придушено того ж дня, а вже 7 липня бунтівники були заблоковані у своєму таборі в с. Грушки [14; 15, арк. 1–3].

Слідство в «справі полуботківців» було доручено генерал-лейтенанту Гельмгольцу із застереженням завершити дізнання не пізніше 25-го липня 1917 р. (реально воно завершено днем раніше) [9, арк. 1–3, 107]. У слідства були сумніви щодо того, чи визнавати повсталі спеціальним чи загальним суб'єктом злочину, оскільки полуботківців не було визнано особами, що несуть службу в легальному військовому підрозділі. Тому спочатку їм було інкриміновано повстання та висунуто обвинувачення за ст. ст. 13 і 263 Уложення про покарання. Проте оскільки полуботківці в минулому були військовими, то врешті-решт їм було висунуто обвинувачення за ст. 110 Військового статуту.

Слідством було встановлено пом'якшувальні обставини вчиненого злочину. Зокрема, виявилось, що до виступу полуботківці зносили свавілья та наругу з боку міліції, яка грабувала їх під час перевірки документів і затримання, у них вилучалося продовольство та шинелі. Приводом же до виступу став не II Універсал Центральної Ради, а небажання солдатів полку імені Полуботка висуватися на фронт 4 липня

1917 р. [9, арк. 21]. До зали суду полуботківці так і не потрапили, їх вивезли з Києва на нове місце дислокації, а полк навіть не був розформований.

На нашу думку, справа полуботківців яскраво характеризує таку особливість правового життя революційної доби, як неспроможність врегулювання поведінки людей за допомогою скасованої правової системи та одночасно слабку спроможність підтримання правопорядку шляхом застосування застарілих норм та інститутів. При тому, що правоохоронні органи розпочали слідство в справі, воно не було доведено до легального результату.

Друга стадія революції, як уже зазначалося, ознаменувалася більшовицьким червоним терором, який носив позасудовий характер, хоча більшовики відновили смертну кару. Взявши Київ, більшовики зайнялися грабежами та терором проти «буржуазії» й «офіцерства». Інакше кажучи, під гаслами соціалістичних перетворень нова влада повністю відкинула ідею підпорядкування своїх правовим нормам та правопорядку установам. За даними Міжнародного Червоного Хреста, наведеними С.В. Волковим, російські більшовики під командуванням Муравйова встигли винищити 5 тис. осіб, з яких 3 тис. були офіцери, за іншими даними тільки офіцерів було знищено 6 тис. [16, с. 4]. Так зване «тріумфальна хода» радянської влади супроводжувалося масовим неконтрольованим терором за соціальною ознакою. Саме терор викликав ненависть до влади більшовиків, що призвело до того, що, незважаючи на тимчасові військові успіхи більшовиків, «тріумфальний похід» радянської влади зазнав невдачі.

Вельми примітним був вступ німецьких військ до Києва, їх зустрічали як визволителів і визволителів від більшовицького ярма [16, с. 84]. Паніка та втеча більшовицьких елементів безпосередньо мали своєю причиною численні злочини, за які їм довелося б відповісти перед німецьким військовим трибуналом або загальним судом.

Контрреволюція у формі державного перевороту, спрямованого проти Української Центральної Ради, була «принесена на німецьких багнетях» і, як наслідок, мала обмеження державного суверенітету. Чи найшвидше це торкнулось правової системи гетьманської держави. Уже 28 травня 1918 р. виник конфлікт між урядом П.П. Скоропадського та німецьким командуванням через наказ Ейхгорна про розширення юрисдикції німецьких військових судів на всі правопорушення, учинені громадянами Української Держави [17, с. 110].

Проте найбільш показовим є Циркуляр директора Департаменту державної варті МВС Аккермана від 3 липня 1918 № 1013, у якому зазначалося, що в разі виявлення в підозрілих осіб даних, достатніх для висилки їх за межі Української Держави, таких осіб негайно затримати та за відповідних постанов передавати німецькій владі для застосування до них наказу німецького генерал-фельдмаршала Ейхгорна. 22 травня генерал Ейхгорн видав наказ № 386, яким офіційно затвердив розпорядження союзного командування від 25 і 28 квітня про підсудність українських громадян німецьким й австро-угорським військово-польовим судам за протиправні вчинки проти окупаційних військ [18, с. 88]. Їх юрисдикція поширювалася на такі злочини:

- 1) шпигунство (ст. 321 Військового Закону) володіння зброєю, амуніцією та вибуховими речовинами (ст. 327 Військового Закону)
- 2) порушення громадського спокою (ст. 341 Військового Закону)

3) повстання (ст. 349 Військового Закону)

4) залучення до порушення присяжного, військового службового обов'язку та допомоги втікачам (ст. ст. 314, 316, 318 Військового Закону)

5) громадського насильств шляхом злісного пошкодження залізниць (362 і 364 ст. Військового Закону)

6) громадського насильства шляхом злісного пошкодження телеграфних і телефонних проводів (ст. 366 Військового Закону)

7) громадського насильства шляхом злісного пошкодження чужого майна та підпалу (ст. ст. 362–453 Військового Закону)

8) громадського насильства, що полягають у насильницьких діях або небезпечних загрозах проти вищих осіб у службових справах, а також належить до рівних органів союзних сил (ст. 358 Військового Закону)

9) вбивства (ст. ст. 413 і 414 Військового Закону)

10) биття до смерті (ст. ст. 419–421 Військового Закону)

11) тяжкого тілесного ушкодження (ст. ст. 431–435 Військового Закону)

12) розбою (ст. ст. 483–490 Військового Закону)

13) злочинства (ст. ст. 457 і 470 Військового Закону)» [19, арк. 429–430]. Найпоширенішими позасудовими санкціями, що застосовувалися союзниками до місцевого українського населення, були контрибуції [18, с. 394].

Однак завдяки жорстким методам окупантів уже восени 1918 р. намітилася тенденція до впорядкування правового життя в Українській Державі, зменшення злочинів проти власності та проти життя. Ще влітку 1918 р. генерал-фельдмаршал Ейхгорн на обіді в гетьмана зазначив: «Усе ж я вірю, коли Україна як самостійна і незалежна держава стане на власні ноги, тоді ці люди, за винятком хіба тих, хто з особистої користі хочуть продовжити стан революції до безкінечності, – з подякою згадають німецьких солдатів» [18, с. 394]. Налагодження правопорядку дозволило скоротити окупаційну юстицію, передавши її повноваження гетьманському уряду та судовій системі.

Висновки. У період революційного процесу 1917–1918 рр., крім злочинів проти особи й власності, найбільш поширеним видом правопорушення було дезертирство, яке в більшості випадків практично не каралося, згідно з нормами кримінального права, залишалось безкарним. Дезертирам надавався шанс спокутувати провину на фронті, у багатьох випадках вони створювали самочинно полки в місцях скопчення з метою не висуватися на фронт. Дезертири не могли бути рушійною силою революції, як це досить яскраво показав виступ полку імені Полуботка.

Більшовицький терор, що проводиться проти майнових класів під соціально-політичними гаслами, насправді був нічим іншим як розгулом неконтрольованої злочинності, санкціонованої владою. У період більшовицького терору січня-березня 1918 р. в Україні поняття законності та правопорядку практично зникло, цей період характеризувався піком числа злочинів проти особи й власності.

Контрреволюція в Україні була «принесена на німецьких багнетах», звідси набула поширення спроба навести порядок і відновити законність у країні за допомогою німецького та

австро-угорського військового права, військово-польових судів і позасудових покарань у вигляді контрибуцій.

Література:

1. Сорокин П. Социология революции / П. Сорокин // Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество / П. Сорокин. – М. : Политиздат, 1992. – 543 с.
2. Смолин О.Н. Политический процесс в современной России : [учеб. пособие] / О.Н. Смолин. – М. : ТК Велби ; Проспект, 2004. – 336 с.
3. Государственный архив Российской Федерации. – Ф. Р-5881. – Оп. 1. – Д. 583/584. Воспоминания. «Начало движения и первичных национальных соединений среди военных украинцев, 1917–18 гг.»
4. Дорошенко Д.И. Война и революция на Украине (Из воспоминаний) // Историк и современник. – Вып. 4. – Берлин, 1923. – С. 178–209.
5. Знаменский О.Н. Июльский кризис 1917 года / О.Н. Знаменский. – М. ; Л. : Наука, 1964. – 272 с.
6. Бондаренко Д.Я. Взаимоотношения Временного правительства и Украинской Центральной Рады / Д.Я. Бондаренко. – О. : ОИВД, 2004. – 189 с.
7. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918 рр. / Р. Млиновецький. – Львів : Каменяр, 1994. – 571 с.
8. Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914–1923 рр. : у 2-х т. / В. Верига. – Львів, 1998. – Т. 1. – 1998. – 524 с.
9. Российский государственный военно-исторический архив. – Ф. 1759. (Штаб Киевского Военного Округа). – Оп. 4. – Д. 1688 (О бунте дезертиров, именуемых украинским полком им. Полуботка)
10. Верная гвардия. Русская смута глазами офицеров-монархистов. – М. : Посев, 2008. – 778 с.
11. Нова Рада. – 1917. – 6 липня.
12. Голубко В. Армія Української народної республіки 1917–1918 рр. Утворення та боротьба за державу / В. Голубко. – Львів : Кальварія, 1997. – 275 с.
13. Робітнича газета. – 1917. – 6 липня.
14. Киевская мысль. – 1917. – 9 июля.
15. Центральный державный архив вищих органів влади та управління України. – Ф. 4100. – Оп. 1. – Спр. 39.
16. 1918 год на Украине / сост., науч. ред., предисловие и комментарии С.В. Волкова. – М. : ЗАО Центрполиграф, 2001. – 414 с.
17. Яневський Д.Б. Проект «Україна», або Спроба Павла Скоропадського/ Д.Б. Яневський. – Х. : Фоліо, 2010. – 284 с.
18. Тимошук О.В. Охоронний апарат Української Держави (квітень – грудень 1918 р.) / О.В. Тимошук. – Х. : Вид-во Університету внутрішніх справ, 2000. – 462 с.
19. Российский государственный архив социально-политической истории. – Ф. 71. – Оп. 35. – Д. 428.

Мокін І. С. Негативні аспекти правової життя в Україні періода революції 1917–1921 гг.

Анотація. Исследована специфика совершения и расследования правонарушений во время революции 1917–1921 гг. Проанализированы дело полуботковцев, компетенция гетманской и оккупационной австро-немецкой юстиции.

Ключевые слова: дело полуботковцев, дезертирство, преступления против личности и собственности, революция и контрреволюция.

Mokin I. Negative features of legal life in Ukraine during the revolution of 1917–1921

Summary. The article revises features of committing offenses and investigation during Revolution 1917–1921. It analyzes case of Polubotkivtsi (members of Ukrainian Military Club of Pavlo Polubotok), competence of Hetman and Austro-German occupation justice.

Key words: Polubotkivtsi uprising, desertion, crimes against person and property, revolution and counter-revolution.